

Kraków, 25 listopada 2022 r.

Ita Stec – Koziol – Konserwator Dziel Sztuki
Mieczysław Stec – Konserwator Dziel Sztuki
Os. Dywizjonu 303 14/84, 31-872 Kraków

Ołtarz Matki Bożej oraz Św. Jana Nepomucena z kościoła Św. Jana Chrzciciela w Piskowicach

Program prac konserwatorskich i restauratorskich, Postępowanie

Piskowice położone są przy dawnym szlaku handlowym łączącym Kłodzko z Broumovem, a pierwsza data związana z tym miejscem dotyczy roku 1340 i mówi o istniejącym tutaj kościele i dworze - siedzibie rodowej von Haugwitzów. Kościół p.w. Świętego Jana Chrzciciela jest wzmiankowany już w 1384 roku. Zbudowany w stylu gotyckim, po którym pozostał portal w południowej ścianie i wejście od strony zachodniej pod wieżą. Za sprawą pożarów był kilkakrotnie przebudowany, co doprowadziło do zatracenia pierwotnego stylu, zwłaszcza w XVIII i XIX w., głównie przez rozbudowę prezbiterium i transeptu. Od połowy XVI w. do 1622 r. był w posiadaniu protestantów. W XVIII w. dobudowano kaplicę zmarłych. Kościół otoczony jest murem i najstarszym widocznym elementem założenia kościelnego tj. budynkiem bramnym. Obok kościoła stoi barokowa plebania z 1751 r.

Ołtarz Matki Bożej Różańcowej

Usytuowany jest w nawowej części kościoła na ścianie północnej i pochodzi z około połowy XVIII wieku. Wykonany z drewna, częściowo polichromowany, złocony i srebrzony w technice szlachetnej. Utrzymany jest w stylu barokizującym.

Jednokondygnacyjna nastawa wbudowana jest w półkolistą wnękę w ścianie. Kamienna mensa jest zabudowana drewnianym antepedium, ustawiona na wspólnie dodanym podwyższeniu w postaci wysuniętego schodka. Środek ołtarza flankowany jest konsolkami zdobionymi płaskorzeźbionym ornamentem wstęgowym, rocaillami oraz stylizowanymi liśćmi akantu. W centrum znajduje się szklana szafka rokokowa wsparta na konsoli w postaci złoconych liści akantu, w której eksponowana jest złocona figura Matki Bożej Różańcowej z Dzieciątkiem. Bezpośrednio nad nią gołębica na tle rzeźbionych chmur i promienistej glorii. Powyżej w zwieńczeniu, w osi centralnej otoczony chmurami, puttami i promieniami glorii przedstawiony jest Bóg Ojciec, którego lewa dłoń spoczywa na ziemskim globie. Na osiach pilastrów i konsolach ołtarz flankują dwa aniołki siedzące na chmurach. Aniołek po lewej stronie trzyma w ręczce księgę.

Predella flankowana jest po obu stronach ślimacznicowymi konsolkami odpowiadającymi ornamentalnie dekoracjom pilastrów. W jej środkowej części znajduje się oszklona wnęka otoczona dekoracją rocaillową. Pomiedzy szafką i mensą ołtarzową obramiona wnęka, a w jej wnętrzu rzeźba przedstawiająca śmierć św. Franciszka Ksawerego na tle morskiego wybrzeża z palmami.

Szafka szklana z Madonną w rzucie trapezu z trójbocznym daszkiem wykończona jest złotymi zdobieniami, częściowo laserowanymi. W jej wnętrzu znajduje się ozdobna podstawka dla Maryi, ustawiona na kwiatonie w formie rozbudowanego kielicha. Tło stanowią malowane złotem wzory i promienista karbowana gloria. Figura Matki Bożej z Dzieciątkiem jest przedstawiona w pozycji stojącej w kontrapoście, w lewej dłoni trzyma berło, a głowy obu postaci zwieńczone są koronami. Fałdy szat głęboko rzeźbione z wyciskanymi dekoracjami w formie pasowej na rantach, są złożone i rzeźbione. Współcześnie dołożona została szkarłatna materiałowa szata z wierzchnią koronką okrywająca postaci, być może w zastępstwie oryginalnej. Dodany jest też różaniec, podtrzymywany przez Jezusa.

Po bokach pilastrów, mniej więcej w połowie ich wysokości, znajdują się dwa (po jednym na każdej stronie) rocaillowe kartusze płaskorzeźbione. W lewym kartuszu przedstawione jest „Obrzezanie”, w prawym zaś „Pokłon Trzech Króli”. W pierwszym z nich to trzy polichromowane postacie z Dzieciątkiem Jezus pośrodku na tle architektury. W drugim pięć postaci, m. in. Maryja z Dzieciątkiem siedzącym na jej kolanach, scena rozgrywa się w stajence. Trzeci kartusz znajduje się w centralnej części antepedium i przedstawia Narodzenie Jezusa (poza Maryją i Józefem przy żłóbku asystuje pasterz i owieczka). Płaskorzeźby te cechuje przestrzenne ujęcie, zwłaszcza figur rzeźbionych w dużej mierze całościowo i wyraźnie odcinają się od delikatnie płaskorzeźbionego tła, nadając wrażenie trójwymiarowości.

Ołtarz Św. Jana Nepomucena

Ten bliźniaczy ołtarz, ustawiony na wprost ołtarza Matki Bożej Różańcowej, znajduje się na ścianie południowej nawy. Wpisany jest we wnękę o przekroju owalnym. Budowa jego jest analogiczna do opisanego wyżej ołtarza – nastawa dwukondygnacyjna ze zwieńczeniem wolutowym, oddzielona wizualnie predellą zamkniętą pilastrami, których przedłużenia flankują centralną część nastawy, zamykając się ślimacznicowymi głowicami.

Na zewnętrznym obrysie pilastrów, po obu stronach znajdują się płaskorzeźbione kartusze.

Po stronie prawej przedstawiona jest scena objawienia Matki Bożej Św. Janowi Nepomucenowi w przydrożnej kapliczce. Po lewej scena Św. Jana Nepomucena spowiadającego kobietę w stroju królewskim. Kartusze oprawione są złożonymi ramami rocailowymi i kwiatami.

W centralnej części ołtarza umieszczona została pełnoplastyczna rzeźba Św. Jana Nepomucena stojącego statecznie w kontrapoście, na chmurach w asyście aniołów. Święty zwrócony jest delikatnie w lewą stronę z uniesioną głową, prawa ręka spoczywa na piersi, lewa skierowana w dół. Pod białą rakieta, ozdobioną w dolnej części ornamentem, widać czarną suknię, na ramionach spoczywa brązowa almucja, na głowie biret. Twarz Świętego modelowana wyraziście, okolona krótką brodą. Bo obu stronach grupy rzeźbiarskiej umieszone zostały kartusze herbowe, bezpośrednio nad nią zaś dwa aniołki. Aniołek po lewej stronie dzierży duży krucyfik, na

którym spoczywa wzrok Św. Jana Nepomucena, po prawej aniołek wskazuje jedną ręką na świętego, drugą na niebo. Wyżej nad aniołkami, analogicznie do nastawy przeciwległej, okrąg obłoków i promienista gloria (brak gołębic). Podobnie jak w przeciwległym ołtarzu gloria wkomponowana jest w grupę stylizowanych obłoków i puttów, jak też promienie w zwieńczeniu ołtarza. Po jej dwóch stronach, na osiach pilastrów klęczą aniołki pogrążone w modlitwie.

Na mense ołtarza w kartuszu o stylizacji tożsamej z pozostałymi kartuszami, przedstawiona jest scena wrzucenia Świętego z praskiego mostu Karola do Wełtawy. W centralną część predelli, flankowanej ślimacznicowymi konsolkami, wbudowana jest oszklona wnękę z rzeźbiarskim przedstawieniem śmierci Św. Jana Nepomucena. Posiada ona rocailowe obramowanie. W tle malowidło na papierze (akwarela, gwasz ?) przedstawiające Pragę – prawdopodobnie z czasów powstania ołtarza.¹

Te wyjątkowe ołtarze zamykające nawę w kierunku prezbiterium (niejako po dwóch stronach łuku tęczowego, idealnie wtapiają się we wnętrze świątyni po licznych

¹ Do sporządzenia powyższych tekstów wykorzystano Białe karty DWKZ w Wałbrzychu, IV. 85 J. Krzysztofik.

przekształceniach, zwłaszcza przeprowadzonych w XIX wieku). Wypełnione nimi wnęki architektoniczne zamykają wizualnie część nawową i przyczyniają się do spójnego charakteru kościoła.

Stan zachowania

Prace realizowane przy ołtarzu Dusz Czyścówych w północnej kaplicy kościoła, jak też przy Drodze Krzyżowej pozwoliły zapoznać się z typem zniszczeń, z jakimi mamy do czynienia w piskowickiej świątyni. Mamy tu specyficzny stan struktury drewna. W przypadku drewna lipowego, z którego wykonane zostały ornamenty, zdobienia, rzeźby, chmury itp. zachowana jest ich forma w postaci warstw zewnętrznych, takich jak: modelunek, techniczne warstwy kredy, pulmentu, pozłoty, późniejszych przemalowań, werniksów. Przestrzeń wewnętrzną natomiast pozbawione są właściwej konstrukcji technicznej, wskutek aktywności drewnojadów. Produkty ich żerowania to pylista wysypująca się mączka a rzeczywista struktura drewna zamieniła się w korytarze i kanaliki.

Jak wyżej wspomniano, większość elementów funkcjonuje i trzyma się jedynie przez warstwy zewnętrzne - farbę czy pozłotę, których sztywność nie pozwala im się rozpaść. Możemy się domyślać, że zniszczenia, które obecnie widzimy - tylko w postaci otworów i kopczyków pyłu na ołtarzach są de facto znacznie poważniejsze i dotyczą wszystkich elementów - zarówno nastawy, jak rzeźb i płaskorzeźb, ornamentów. Dowodzi o tym kruchość tych elementów i miękkość ścianek, pod którymi wyczuwa się pustki. Podobnie wyglądały ornamenty ołtarza Dusz Czyścówych, które łamały się pod własnym ciężarem. Kierując się tym doświadczeniem jesteśmy świadomi, jak należy postępować, jaka przyjąć procedurę konserwatorską, aby zminimalizować ze wszelkich miar zagrożenia i niepożądane zniszczenia.

Wymienione powyżej problem - osłabienia wewnętrznej struktury - stał się przyczyną odłamań, wykruszeń, przemieszczeń elementów dekoracji rocaillowych oraz drobnych fragmentów snycerki w przedstawieniach Boga Ojca. Św. Jana Nepomucena, aniołów czy płaskorzeźbach w kartuszach. W każdym z elementów występuje bardzo dużo ubytków - dziurek po drewnojadach, zniszczeń fizycznych, a najwcześniejsze przemalowania i naprawy w znacznym stopniu je przysłaniają. Świadczy to o tym, że inwazja drewnojadów miała miejsce natychmiast po wykonaniu dzieła i ustawieniu ołtarza w kościele.

W kwestii samej konstrukcji ołtarzy, nie ma możliwości na podstawie samych oględzin nastawy, metodami nieinwazyjnymi (bez demontażu) stwierdzić, jaki był zakres reperacji i na czym polegał podczas poprzednich prac remontowych przy obiekcie, widoczne są pęknięcia, rozsunięcia, ubytki. Odbiór estetyczny ołtarzy jest zaburzony całkowicie przez przemalowania elementów polichromowanych farbami o różnych spoiwach oraz „przezłocenia” (przemalowania złotem, srebrem i uzupełnieniach szlagmetalem na spoiwie żywicznym). Z działaniem tym, na szeroką skalę, mamy do czynienia również wszędzie tam, gdzie była malatura. Analogicznie oryginalne złocenie/srebrzenie wykonane w technice szlachetnej jest miejscami pokryte farbą. Przez wspomniane nieprofesjonalne w swoim charakterze reperacje, na chwilę obecną trudno jest określić faktyczną oryginalną kolorystykę ołtarza oraz zakres występowania pozłoty.

W szklanej szafce, w której umieszczona została figura Matki Bożej z Dzieciątkiem, której ofiarowany jest ołtarz Matki Bożej, szyby zamontowane są w sposób nietrwały i wymagający zmiany. System alarmowy, który znajduje się wewnątrz jest bardzo widoczny i kable rozłożone w nieładzie zwracają uwagę pierwszoplanowo, odciągając ją od rzeźby. Również szkło we wnęce z figuralnym przedstawieniem śmierci Św. Jana Nepomucena wymaga wymiany, jest nieprzezroczyste, zmatowiałe, utrudniające odbiór przedstawionej sceny.

Założenia konserwatorskie

Prace konserwatorskie przeprowadzone przy obydwu ołtarzach będą miały na celu powstrzymanie dalszego destruktu, który wygenerowany został przez żerowanie w drewnie owadów – drewnojadów, które nadal są aktywne.

Proces ten zapoczątkuje rozmontowanie konstrukcji ołtarzy oraz wszystkich elementów doń przymocowanych. Zarówno poszczególne fragmenty nastawy jak i rzeźby oraz płaskorzeźby muszą po wstępnym oczyszczeniu zostać poddane procesowi wzmocnienia struktury przez kąpiele w impregnacji. Podciąganie kapilarnie umożliwi rozprowadzenie preparatu wewnątrz całej struktury. Proces impregnacji trzeba będzie przeprowadzić kilkakrotnie, aż do uzyskania pożądanego stanu technicznego. W przypadku elementów złożonych, być może już podczas odparowywania rozpuszczalników, dodane nawarstwienia powierzchniowe – jako przemalowania i uzupełnienia podczas poprzednich prac renowacyjnych, będą się rozdzielać i łuszczyć. Wówczas zostaną one usunięte mechanicznie, po uprzednim rozpoznaniu ich rodzaju (np. złotol, szlagmetal, złoto?) oraz zakresu występowania.

W przypadku elementów konstrukcyjnych nastawy, po określeniu ich stanu zachowania, możliwa będzie wymiana drewna na nowe, z użyciem analogicznego gatunku. Kolejnym celem postępowania konserwatorskiego będzie odsłonięcie pierwotnych nawarstwień technicznych z pierwszej fazy chronologicznej np. polichromia gładka, marmoryzacja. W przypadku natrafienia na przemalowania czy uzupełnienia poprawne technologicznie z kolejnych faz chronologicznych, w miarę możliwości ekspozycyjnych zostaną one utrzymane.

Z powodu licznych uszkodzeń z którymi zapewne można się będzie spotkać po odsłonięciu polichromii oryginalnej czy też złocen, konieczne będzie przeprowadzenie całego spektrum działań wchodzących w zakres konserwacji technicznej. Punktowe ubytki, które obecnie najbardziej zaburzają odbiór estetyczny płaskorzeźb na kartuszach, a zapewne będą widoczne na wszystkich elementach złożonych czy polichromowanych po usunięciu przemalowań, zostaną uzupełnione masą epoksydową o cechach drewna. Ten sam materiał posłuży jako uzupełnienie drobnych ubytków rzeźb czy rocaillowych dekoracji. Uzupełnienia pozostałych warstw technicznych wykonane będą zgodnie z zastosowaną oryginalnie technologią, mając na uwadze odwracalność użytych materiałów. W przypadku elementów złożonych, oryginalny metal po odsłonięciu zostanie oczyszczony i uzupełniony miejscowo (bądź w razie konieczności całościowo na większej powierzchni) złotem płatowych i proszkowym.

Badania wykonane in situ (w bardzo ograniczonym zakresie) wskazują w chwili obecnej na zupełnie odmienną kolorystykę nastawy pierwotnej, co w wyniku prac konserwatorskich, może zmienić całkowicie odbiór estetyczny ołtarza. (Podobnie było w przypadku ołtarza Dusz Czyścowych.)

Szklana szafka, w której umieszczona jest figura Mat Boskiej, będzie oczyszczona a jej poszczególne segmenty połączone na nowo dla zapewnienia stabilności konstrukcji. Widoczne elementy instalacji alarmowej uporządkowane na nowo będą schowane, żeby nie przykuwać uwagi obserwatora.

Szkló zabezpieczające wnękę z ukazaną śmiercią św. Jana Nepomucena zostanie oczyszczone bądź jeśli będzie taka konieczność, wymienione na nowe. Akwarela (gwasz) na papierze weduty Pragi, zostanie przekazana do specjalistycznej pracowni konserwacji papieru.

Postępowanie konserwatorskie

1. Wykonanie inwentaryzacji i dokumentacji stanu zachowania, pobranie próbek do badań laboratoryjnych.
2. Wstępne oczyszczenie z luźnych zabrudzeń za pomocą odkurzacza, pędzli, skalpeli.
3. Wymontowanie z ołtarzy elementów wolnostojących (rzeźba Maryi, aniołki na osiach pilastrów), wymontowanie szafki, grupy Boga Ojca, Gołębicy, grupy Św. Jana Nepomucena, aniołów, kartuszy oraz rocaillów, zabezpieczenie.
4. Rozmontowanie konstrukcji ołtarzy, archiwizacja poszczególnych elementów.
5. Wykonanie impregnacji nastawy oraz ruchomych elementów ołtarza - zastosowanie Paraloidu B-72 rozpuszczonego w Toluenie i Acetonie w odpowiednich proporcjach - o stężeniu od 12 do 18 %).
6. Prace stolarskie przy konstrukcji ołtarzy (wymiana elementów, taszowanie, impregnacja).
7. Wykonanie zabezpieczeń warstw oryginalnych (dostatecznie zachowanych gruntów, polichromii, złota, srebra) przez podklejenie.
8. Transport ołtarzy do pracowni konserwatorskiej.
9. Oczyszczenie poszczególnych elementów wyposażenia ołtarzy, również odwroci.
10. Usunięcie wtórnych nawarstwień technicznych zasłaniających oryginalne powierzchnie a wykonanych w technologiach nieoryginalnych. Wykonanie serii prób na ich rozpuszczanie, odwarstwianie (rozpuszczalniki organiczne i nieorganiczne, materiały rozpuszczające) usuwanie mechaniczne (skalpele, szpachelki).
11. Uzupełnianie formy rzeźbiarskiej (drewnem lipowym, taszowanie i opracowywanie powierzchni, uzupełnianie z użyciem żywicy S.C.-258) i opracowanie tych powierzchni.
12. Wypełnienie drobnych dziurek, ubytków, odkształceń na eksponowanych powierzchniach rzeźb, elementów dekoracyjnych, z użyciem masy jw.
13. Uzupełnianie ubytków pierwotnej warstwy zaprawy, następnie polichromii, złocen i srebrzeń. Zastosowane metody oraz materiały będą zgodne z technologią historyczną oraz z zasadą odwracalności. Złocenia wykonane będą w technice szlachetnej, pulmentowej z użyciem 23 karatowego złota płatkowego bądź miejscowe uzupełnienia złotem proszkowym i mineralnym (zależnie od charakteru uzupełnienia).
14. Zabezpieczenie złocen proszkowych i srebrzeń, zawerniksowanie malatury.
15. Oczyszczenie szklanej szafki Matki Bożej oraz szkła z wnęki Św. Jana Nepomucena odpowiednimi detergentami, pokrycie warstwą zabezpieczającą, zmniejszającą przyleganie zanieczyszczeń. Wzmocnienie konstrukcji elementów nośnych szklanych tafli.
16. Zapakowanie elementów ołtarzy do transportu, przewiezienie do Piszkowic, montaż (zastosowane będą nowe technologie mocowań). Zamontowanie alarmu w szafce w sposób niewidoczny dla postronnego obserwatora.
17. Po zakończeniu i przyjęciu prac przez Komisję Konserwatorską – DWKZ Oddział w Wałbrzychu, wykonana zostanie dokumentacja konserwatorska, zgodna z zalecanym schematem.

Album foto ołtarza Matki Boskiej Różańcowej

